

קטע גניזה מתוך 'ספר ההכרעה'

ליהודה אבן בלעם

זן בקר

מבוא

א

פרשנות רציונאלית למקרא החלה רק עם רב סעדיה גאון בתחילת המאה הי' ¹. צעד גדול קדימה הצעידו את פרשנות המקרא חכמי הלשון יהודה חיוג' בסוף המאה הי' ויונה אבן ג'נאח במחצית הראשונה של המאה הי"א. חיוג' - בגילוי עקרון שלוש אותיות השורש בפועל העברי² וכן בפירושו הדקדוקי לספרי הנביאים 'כתאב אלנתף' (= ספר הקרחה),³ ואבן ג'נאח - בכתביו הדקדוקיים⁴ ובעיקר במילונו למקרא 'כתאב אלאצול' (= ספר השורשים), שיש בו כמות נכבדה של חומר פרשני. עם זאת, פירושים למקרא במובן הצרוף של הביטוי צמחו רק במחצית השנייה של המאה הי"א, וזאת בידי משה בן שמואל

1. בתרגומו הערבי למקרא - ה'תפסיר', ובביאורו הרחב לתרגומו שלו - 'שרח' או 'תפסיר אלפתסיר'. יצויין כי אבן בלעם מכנה בקטע שלפנינו את ה'תפסיר' - 'בסיט אלתוראה' (= פשט התורה) (ראה ד, כג בתחילת הביאור) ואת הביאור הרחב - 'אלשרח אלואסע' (= הביאור הרחב) (ראה שם). הם נזכרים בשמות הללו גם בקטע אוקספורד, ראה שם 8A101-9.
2. למעשה, בויהוי גורות הפועל, ראה חיוג', לין/נוח; חיוג', מתליון/כפל.
3. שרידים ממנו פורסמו בידי פ' קוקובצוב ב-1916, ופורסמו מחדש במהדורת צילום: מספרי הבלשנות העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ח, עמ' 1-58; 191-204. קטעים נוספים: ג' אלוני, בית מקרא טו(ד) (תשכ"ג), עמ' 90-105; א' אלדר, לשוננו מג (תשל"ט), עמ' 254-259, ותיקונים לטקסט, שם מד (תשמ"ג), עמ' 240. וראה גם: ש' אברמסון, לשוננו מב (תשל"ח), עמ' 203-236; לשוננו מג (תשל"ט), עמ' 29-51; שם, עמ' 260-270.
4. ריב"ג, כתבים קטנים וריב"ג, למע (= ספר הרקמה).

הכהן אבן ג'קטילה⁵ וכן דורו הצעיר ממנו ואיש ריבו, יהודה בן שמואל אבן בלעם⁶ (= אבו זכריא יחיי אבן בלעם).⁷

מעט מאוד ידוע לנו על חייו הפרטיים של אבן בלעם, ומעט זה סוכם בידי ש' אברמסון.⁸ מחיבוריו של אבן בלעם⁹ שרדו כתבי יד רבים. החומר הרב, ששרד משלושת ספריו הקטנים, 'כתאב אלחג'ניס' (= ספר הצימוד), 'כתאב חרוף אלמעאני' (= ספר אותיות העניינים = [המילות]) ו'כתאב אלפעאל אלמשתקה מן אלסמא' (= ספר הפעלים הנגזרים מן השמות) נקבץ בידי ש' אברמסון ויצא לאור במהדורה מדעית.¹⁰

משני חיבוריו הפרשניים למקרא - 'כתאב אלתרג'יח' (= ספר ההכרעה), שהוא פירוש לחמשת חומשי תורה, ו'נכת אלמקרא' (= דיוקי המקרא),¹¹ שהוא פירוש לנביאים ולכתובים, שרד חומר רב. בסוף המאה הקודמת וברבע הראשון של המאה הנוכחית פורסמו בדפוס קטעים רבים משניהם. הפרסום האחרון מתוך 'נכת אלמקרא' נעשה בידי ש' פוננסקי - 'פירושי אבן בלעם לתרי עשר'. הוא ציין שם את כל כתבי היד והקטעים שנתגלו ונדעו עד זמנו, וכן את כל מה שפורסם מהם עד 1924.¹² הפרסום האחרון מתוך 'כתאב אלתרג'יח' נעשה בידי נ' אלוני בשנת 1964 - קטע גניזה מאוקספורד,¹³ ובו ההקדמה לחיבור כולו, וכן קטע מן הפירוש לבר' יא: כח - טו: יג.¹⁴ זה היה הפרסום הראשון של קטע שלם מתוך הביאור לבראשית.¹⁵

אלוני מביע משאלה לכינוס פירושי אבן בלעם ולהדרה מדעית של כולם,¹⁶ וכבר הודיע מ' פרץ, כי הפרופ' מ' גושן-גוטשטיין הוא עצמו עומדים להוציא בקרוב מהדורה של כל פירושי אבן בלעם למקרא.¹⁷ עד למילוי הבטחה זו, אנו מרשים לעצמנו להוסיף תוספת צנועה למה שפורסם עד עתה - קטע נוסף מפירוש אבן בלעם לספר בראשית, ואנו משוכנעים, שהדבר יתרום למהדירים בהוצאת המהדורה שזכרה לעיל.

5. על שרידי כתביו, ראה פוננסקי באבן בלעם, תרי עשר, עמ' 1-2.
6. דיון על שמו ראה אלוני, אבן בלעם, עמ' לה-מב, וכן אברמסון, ספר חנוך ילון, עמ' 51, הערה 3.
7. כל מה שנכתב עד כאן הבאתי בעקבות ש' פוננסקי באבן בלעם, תרי עשר, עמ' 1.
8. אברמסון, ספר חנוך ילון, עמ' 51-54.
9. רשימת חיבוריו, ראה שם, עמ' 54-57.
10. אבן בלעם, שלושה ספרים.
11. על הוראת שם החיבור, ראה קטע אוקספורד, עמ' 112-113, וכן פרץ, אבן בלעם, עמ' 213, ושם הערה 2.
12. ראה אבן בלעם, תרי עשר, עמ' 2-4. השלמות לרשימתו ראה: אברמסון, ספר חנוך ילון, עמ' 55 והערה 11 שם.
13. קטלוג נויבאוואר-קאולי Heb.d.62 (Bodl.2850.36) 101-99 ב-א.
14. ראה קטע אוקספורד. המקור בעמ' 117-119, והתרגום בעמ' 120-122.
15. ידוע על הימצאות קטעים נוספים מפירושו של אבן בלעם לבראשית בלנינגראד, ראה דברי פוננסקי באבן בלעם, תרי עשר, עמ' 2.
16. ראה קטע אוקספורד, עמ' 117; אלוני, אבן בלעם, עמ' מט.
17. ראה פרץ, אבן בלעם, עמ' 217, סוף הערה 6.

ב

בשנת 1980 גיליתי בקיימברידג' קטע גניזה מתוך 'כתאב אלתרג'יח', וסימונו: 21.154 TS.Ar. הקטע מחזיק שני זפים, ובהם פירושים לבר' ד: כב - ח: יי.¹⁸ אין כל ספק בשיוך הקטע ל'כתאב אלתרג'יח' לאבן בלעם; בביאורו לבר' ו: יד המתכר מציינ, כי 'קפ'ר'ת' הוא פועל גזור מן השם, כמו 'נתמקרה' וזולתו, 'ממא קד גמעת מנה גמלה צאלחה זילת בהא כתאב חרוף אלמעאני' (= ממה שכבר כינסתי ממנו כמות נכבדה, אשר סיפחתי אותה לספר אותיות העניינים),¹⁹ והרי זהו אחד מתיבורי אבן בלעם (ראה לעיל, א).

זאת ועוד: ב'כתאב אלנכת' לאבן בלעם, בפירושו לשופ' ג: כה הוא כותב: 'יחילו עד בוש מענאה אלאנתטאר ואלצבר והו פעל מסתקבל מן החיל ומנה ויחל עוד הדא אחסן אלוגוה פיה וקד זכרת אלחגה עלי זלך פי מכאנה מן אלפרשה פי כתאב אלתרג'יח'²⁰ (= 'יחילו עד בוש' משמעו הציפייה והסבלנות, והוא פועל בעתיד מן 'החיל', וממנו 'יחיל עוד' [בראשית ח: י]). זה הפן הטוב ביותר בעניינינו, וכבר הזכרתי את העילה לזה במקומו מן הפרשה בספר ההכרעה). ואכן ההסבר שאליו הוא רומז על 'יחיל' מצוי בביאור בקטע שלפנינו, בביאור לבר' ח: י.

יתר על כן: אחרי עיון בקטע אוקספורד נתברר לי, כי קרוב לוודאי שקטע קיימברידג' וקטע אוקספורד שייכים לכתב יד אחד, שדפיו נתפורו ונתגלגלו מי לאוקספורד ומי לקיימברידג'. הדמיון בין שני הקטעים מתבטא בקווים אלו:

1. בשני הקטעים יש עשרים שורות בכל דף.
2. שניהם כתובים כתיבה מזרחית רהוטה, והכתורת המציינות את שם הפרשה כתובות כתיבה מזרחית מרובעת.
3. צורת האותיות וזה לחלוטין בשני הקטעים. באותיות בעלות הניקוד המבחין התעתיק אף הוא זהה: 21: ט = ת, אך לרוב ת. 22: ט = ת, אך לרוב ת. 23: ט = ג, א.

18. אני מודה לד"ר ש"ק רייף, מנהל אוסף הגניזה בקיימברידג', על שהתיר לי לפרסמו.
19. גם בביאורו של אבן בלעם להו' יב: ד (על 'עקב') הוא מזכיר את 'הפעלים הנגזרים מן השמות' כנספח ל'ספר אותיות העניינים': 'וקד זכרתה פי זיל כתאב חרוף אלמעאני מע אלאפעאל אלמשחקה מן אלסמא' (= וכבר הזכרתי בשולי ספר אותיות העניינים עם הפעלים הנגזרים מן השמות). וראה דברי אברמסון באבן בלעם, שלושה ספרים, עמ' 142.
20. אבן בלעם, שופטים, עמ' 10-11.
21. אלוני ההדיר את קטע אוקספורד בהשלמת כל הניקוד המבחין בסימן אחד - גרש: ת', ג', כ', ד', צ', ט' (ג - בלי סימן). לפיכך, כל מראי המקומות בהערות הבאות מכוונים לכתב היד גופו של קטע אוקספורד.
22. קטע אוקספורד: 'נכת' (3b99), 'זכרת' (שם, 9), 'יחבוא' (11b101) ועוד שש פעמים, לעומת 'כתאב', 'מכתלף' (2b99) ועוד עשרות פעמים; קטע קיימברידג': 'אתאכא' (8a1) לעומת 'תבע' (שם 5), 'קתל' (שם 11) ועוד עשרות פעמים.
23. בקטע אוקספורד: 'ותאקב' (19b99), 'ותותיקא' (13a101), לעומת 'חדת' (10a100), 'בחת'

ולעתיים ג. ח = פ. 25 נ = ד (או ד'), אך לרוב ד. 26 צ = ז. 27 ט = ט. 28 ע = ג. אך לרוב ג. 29

4. בשניהם מסומן תדיר מאוד 'תנוין פתחה' מעל לאל"ף הנוספת ביחסת הפעול. 30
  5. בשניהם כתובה 'אלאל"ף אלפאצלה' בכל המקרים שהיא מופיעה לפי חוקי הכתיב של הערבית הקלאסית. 31
- הקטע שלפנינו, קטע קיימבריג', קריא ברובו, אך בכמה מקומות הוא מוכתם, והכתב בהם מטושטש ובלתי קריא.
- המבנה והתוכן של הקטע אופייניים לפירושו של אבן בלעם – ביאור לא רצוף של מלים ופסוקים, שהמחבר מצא עניין לענות בהם, ובהם דיונים דקדוקיים רבים, וכן הזכרת ביאורים של קודמים לו ושל בן זמנו אבן ג'קטילה. הוא מזכיר רבות את התרגום הארמי

- (שם 18), 'מתל' (2ב100), ועוד כמה וכמה פעמים; בקטע קיימבריג': 'אלאכת' (2א1), 'אלתאנית' (8ב2), לעומת 'מתל' (2א1), 'ואלתאני' (שם 8) ועוד הרבה.
24. בקטע אוקספורד: 'אלתרגיח', 'וגד' (2ב99), 'וגדת' (שם 8) ועוד, לעומת 'אתגלב' (שם 13); בקטע קיימבריג': 'רגלא' (6א1), 'געלי' (שם 8), 'אסתכראג' (5ב1) ועוד, לעומת 'וגעלה' (6א1), 'יגוי' (7א2) ועוד.
25. בקטע אוקספורד: 'מכתלף' (2ב99), 'זכל' (3ב100), 'כראבא' (שם 6) ועוד, אך פעם אחת כ: 'לאל' (3ב99); בקטע קיימבריג': 'מכצוזה' (13א1), 'אסתכראג' (5ב1), 'אכאצמהם' (שם 14) ועוד.
26. בקטע אוקספורד: 'זוכרת' (9ב99), 'הזא' (שם 13), 'הדין' (שם 18), 'בהדא' (13א100), לעומת 'זוכר' (3ב99), 'הלך' (שם) ועוד הרבה; בקטע קיימבריג': 'ואלמהב' (12ב1), לעומת 'מהב' (5א1), 'הדא' (שם 10) ועוד הרבה.
27. בקטע אוקספורד: 'בעץ' (6ב99) ובכל שאר המקרים; בקטע קיימבריג': 'אצעאף' (12א1) ובכל שאר המקרים.
28. בקטע אוקספורד: 'אלאלפאט' (6ב99) ובכל שאר המקרים; בקטע קיימבריג': 'טלמא' (3א2) ובכל שאר המקרים.
29. בקטע אוקספורד: 'אלמסתגלקה' (7ב99), 'גוי' (14ב100), לעומת 'ורגבה' (13ב99), 'גיר' (1א100) ועוד; בקטע קיימבריג' ג בלבד: 'גירה' (15א1), 'ינגמד' (8ב1) ועוד.
30. בקטע אוקספורד: 'תפסירא' (9ב99), 'כתירא' (שם 9), 'טרפא' (שם 18), 'מנקלבא' (6ב100), 'ותותיקא' (13א101), וכמספר הזה בלי הסימן: 'תקמנא' (12ב99), 'הרבא' (15א100), 'כראבא' (6ב100), 'עהדא' (13א101), (15); בקטע קיימבריג': 'נפיא' (7, 6א1), 'רגלא' (שם, 6), 'אתבאתא' (שם 8), 'יאחודא' (שם 11), 'אעדאדא' (שם 13), 'טלמא' (3א2), 'ותעדיא' (שם 4), 'מקלובא' (שם 8), 'אנפעאלא' (20ב2), לעומת פעמיים בלבד בלי הסימן: 'אגלא' (11ב1), 'מוכרא' (6ב2).
31. בקטע אוקספורד: 'חרגומא' (9ב99), 'תרווא' (1ב100), 'יתובוא' (שם 11), 'פקלבווא' (שם 12); בקטע קיימבריג': 'תאבוא' (12ב1), 'דאמוא' (שם), 'יתובוא' (שם), 'הלכוא' (שם), 'יקלוא' (שם 18), 'פקדמוא' (9א2), 'יפעלוא' (שם 20), 'אטלקוא' (5ב2, 8).

קטע גניזה מתוך 'ספר ההכרעה'

למקרא, ³² את דברי חז"ל ('אלאולון', 'אלאואיל' = הראשונים), ³³ את רב סעדיה גאון, שאותו הוא מכנה 'אלמפסר' (= 'המבאר', וגם במשמעות של 'המתרגם'). ³⁴ אבן בלעם מזכיר כאן הן את התרגום לתורה של רס"ג והן את פירושו הרחב לה. ³⁵ חכמי לשון אחרים הנוזרים בקטע הם יהודה חיוג, ³⁶ יונה אבן ג'נאח ³⁷ ואיש ריבו של אבן בלעם - אבן ג'קטילה. ³⁸ כל אלה נזכרים מי מעט ומי הרבה גם במקומות אחרים בכתבי אבן בלעם. ³⁹ יצוין, כי בביאורים הלשוניים הולך אבן בלעם במוכהק אחרי השקפותיו והסבריו של יונה אבן ג'נאח. ⁴⁰

ג

מאחר שקטע קיימבריג' שלפנינו וקטע אוקספורד שהוזכר לעיל (בסוף א) שייכים קרוב לוודאי לכתב יד אחד (ראה לעיל, ב), והם שני הקטעים היחידים המצויים בידינו מפירושי אבן בלעם לספר בראשית, ראוי לקורא לעיין בנוסף לקטע המוזהר בזה גם בקטע אוקספורד, המבאר פרקים מאוחרים יותר. כדי שהתמונה תהיה לא רק שלמה אלא אף מדויקת, אנו מוצאים לנכון לתקן כאן את השיבושים שנפלו במהדורת אלוני לקטע אוקספורד. ואלה הם:

32. תרגום אונקלוס - ד: כג בתחילת הביאור (הוא אינו מצייין במפורש 'אונקלוס' אלא 'אלתרגום'; תרגום יונתן בן עוזיאל - שם, באמצע הביאור.
33. ד: כג בסוף הביאור; ו: ג בסוף הביאור (בראשית רבא). וראה פרץ, אבן בלעם, עמ' 214, הערה 3.
34. ד: כג בתחילת הביאור; ו: ג בתחילת הביאור ובסופו; ו: יד ('פסר' = פָּאָר); 'אלמפסר' רומז לכינוי שנתכנה תרגומו של רס"ג למקרא - 'תפסיר' (= פירוש, ביאור, ולמעשה גם: תרגום).
35. ראה לעיל, הערה 1.
36. 'אבו זכריא', ח: י באמצע הביאור.
37. 'אבו אלוליד', שם.
38. ז: יא בתחילת הביאור.
39. הזכרת התרגום הארמי, ראה אבן בלעם, במדבר, עמ' VIII. הזכרת חז"ל, ראה הנ"ל, ויקרא, עמ' 19; הנ"ל במדבר, עמ' VIII; הנ"ל, יהושע, עמ' 12; הנ"ל, שופטים, עמ' 17; הנ"ל, תרי עשר, עמ' 14; קטע אוקספורד לבר' יא: כח ו-יד: ד-ה. הזכרת רס"ג - 'אלמפסר', ראה אבן בלעם, ויקרא, עמ' 20; הנ"ל, במדבר, עמ' V, VIII-IX; הנ"ל, ישעיה, עמ' 19; הנ"ל, תרי עשר, עמ' 16; קטע אוקספורד לבר' יב: א, יב: יז, יד: ד-ה, ו: יטו: יא. הזכרת חיוג, ראה אבן בלעם, ויקרא, עמ' 22; הנ"ל, במדבר, עמ' X, XIV; הנ"ל, ישעיה, עמ' 22, 38. הזכרת אבן ג'נאח, ראה הנ"ל, ויקרא, עמ' 19; הנ"ל, שופטים, עמ' 17, 23; הנ"ל, ישעיה, עמ' 19. המקומות שבהם נזכר אבן ג'קטילה בכתבי אבן בלעם, ראה פוננסקי, אבן ג'קטילה, עמ' 51, הערה 3. כל אלה הן רק דוגמאות מעטות, שנרשמו תוך דפדוף מהיר בפירושי אבן בלעם, וניתן להוסיף עליהן עוד כהנה וכהנה.
40. ראה להלן בהערות 47, 48, 58, 77, 80, 93.

במבוא:

עמ' 110, שורה אחרונה: ספר פיה אלטרג'ית, צ"ל: ספר פיה כתאב אלטרג'ית.
עמ' 115, השורה שלפני האחרונה: כילאל, צ"ל: כ'לאל; אלמסתג'לקה, צ"ל:
אלמסתג'לקה.

עמ' 115, השורה שלפני האחרונה ואחרונה: הדיא... (שם 12), צ"ל: הדא... (שם 13).
לדעתי, הקו המלוכסן בכל המלים, שאלוני מביא שם, הוא הסימן המבחין ל'ח, ג', ו'ג',
ולא פתחה.

עמ' 116, שורות 2-3: ל'נסתרים בפועל באלף יש להוסיף: תרג'מוא (99 ע"ב ש' 9).
עמ' 116, שורה 5: תקמנא לסארך. המלה השניה אמנם בלתי מוכנת, והתיקון של אלוני
בעמ' 117, הע' 3 - לסרורך - סביר, אך המלה הראשונה אינה בלתי מוכנת או מוזרה:
تَقْمَنَ = התכוון ל' (ראה, למשל, מילונו של Hava), והתרגום של תקמנא הוא:
בכוונה ל', או: מתוך כוונה ל'.

עמ' 116, שורה 7: אלוני מתקן את גרו ל'גור, ואין כל צורך: המלה היא غرو,
ולפנינו הצידוף ل' غرو = אין תמה.

עמ' 116, שורה 9: דברי אלוני על התעתיק אינם מדויקים, ראה לעיל, ב, דברנו על
התעתיק, ובעיקר הערות 21 עד 29.

עמ' 116, שורה 10: אין כל צורך להניח ש'אתרוא היא שערוב של המלה העברית
'התרה'. أَتَرَ = פָּעַל, עשה פעולה.

ב'המקור' (= העתקת כתב היד):

7ב99: אלמסתג'לקה, צ"ל: אלמסתג'לקה.

8ב99: "תפסירא", צ"ל תפסירא.

ותרג'ית, צ"ל: ותרג'ית.

9ב99: כת'ירא, צ"ל: כת'ירא.

13ב99: אתגלב, צ"ל: אתג'לב.

18ב99: "טרפא", צ"ל: טרפא.

עמ' 117, הע' 3: ראה לעיל, על 116, שורה 5.

18א100, והע' 10, ראה לעיל, על 116, שורה 7.

101ב: לס, צ"ל: לס.

יותרוא, והע' 11, ראה לעיל, על 116, שורה 10.

5ב100: חין, צ"ל: חין.

6ב100: מנקלבא, צ"ל: מנקלבא.

103ב100: [ולכן חז"ל, ההשלמה המתבקשת היא: [ואלאולון] ז"ל, או: [ואלאואיל]

(בכתב היד נראית בבירור זי"ן לפני הלמ"ז), והשווה 2א100, 12ב100.

ויקולו ובל, צ"ל: ויקולון בל.

111ב100: את'רוא, והע' 13, ראה לעיל, על 116, שורה 10.

12ב100: יקול, צ"ל: קול.

1א101: יחאל, צ"ל: יחיל.

6א101: טאירה, צ"ל: טאירא.

12א101: למה, צ"ל: למא.

13א101: להותות'יקא, צ"ל: לה ותות'יקא.

ב'התרגום':

3ב99: והזכיר בתוך דיונו עיונים רבים, צ"ל: והנפדת עיונים (או: דיוקים) רבים בכלל זה.

5ב99: ויגלה, צ"ל: ויקל עלינו.

9ב99: והזכרתי, נראה יותר לפי ההקשר: והזכרתי.

12ב99: שעוררתנו - המלה מיותרת. במקומה: מתוך כוונה...

17ב99: חייב, צ"ל: מתחייב.

18א110: אין זה עוול, צ"ל: אין תמה, ראה לעיל, על עמ' 116, שורה 7.

13ב100-2: ... והם לא הוזהרו... כגון זה, התרגום הנכון: והם (או: כשהם) עדיין לא עשו רע זולת הדיבור בלבד - כמו זה (כלומר: פעולת המלאכים באנשי סדום היא כמו הענשת פרעה).

העתקת כתב היד⁴¹

בראשית ד: כב - ח: י

- א1 פי שנ[עת]ים יקם קין. [ד: כד]. מא לם יסמי פאעלה מן אלתק[ל] אלמ[זיד] אלהא [] לא עלי אלאכתר אעני אן יכון מתל יגד מן הגיד ויצג מן הציג ואן לם יוגד הוקים. פאן יקם ידל עליה לטש כל חרש נחשת [ד: כב]. תקדירה אבי כל לטש וחרש נחשת וברזל. כי איש הרגתי לפצעי [ד: כג]. תבע אלמפס[ר] פיה מדהב אלתרגום וגעלה נפיא פקאל אתרי קתלת רגלא ודכר [פי]אל שרח אלואסע פיה מדהבין אחדהמא כונה נפיא עלי מא געל פי בסיט אלתוראה. ואלתאני אן יכון אתבאתא. וטאהר אלניז אלדי לא מחיד ענה אן למך אקר עלי נפסה בקתל נפסין ואלדליל עלי הדא קולה כי שבעתים יקם קין. יעני אדא כאן מן קתל ואחדא יקאד בה כתיר פאחרי מן קתל אתניז אן יקאד מנה אצעאף זלך. ואעלם אן מגאז אלעבראניז אן ידכרו אעדאדא מכצוצה. ולא יריזונהא בעינהא

41. מאחר שכתב היד הוא יחידאי, הועתק הטקסט כמות שהוא על הסימנים המבחינים והניקוד המעט שבו, בלי כל השלמות או תיקונים. (בעמוד 1א, שורה 16 נכתבה מלה מעל מלה בכתב היד, וכך נדפס אף כאן, וראה להלן, הערה 56). חזקה על כל היוזע את אורחות הערבית היהודית שירוזן בקריאה, ובמיזת הצורך הוא יוכל להיעזר בתרגום כתב היד לעברית, המובא להלן. הדיבורים המתחילים נדפסו באות עבה, ואחריהם בין הסוגריים מראה המקום. המספרים משמאל הם מספרי העמודים בכתב היד, והמספרים מימין - מספרי השורות. [] - סוגריים מרובעים - מציינים מקומות בלתי קריאים בכתב היד, ושחזור הובא אף הוא בין סוגריים מרובעים.

- 15 פמנהא סבעה מתל שבעה עינים. שבע על חטאתיכם וגירה. ומנהא עשרה מתל קולה ואפו עשר נשים לחמכ' בתנור וגירה. ומנהא מאיה נחו ואם יוליד איש מאה ומנהא אלף מתל ואלו [חיה] אלף שנים פעמים. ושבעתים חית מא וקע מתל שבעה דאר בה אלכתיר מתל מ[זק]ק שבעתים. והש[ב] לשכנינו שבעתים אל חיקם. ואור החמה יהיה שבעתים. וקאל פי הדא יונתן בן עזיאל על חד מתלת [מא]ה וארבעין ותלת. ומענאה פיה אנה צרב אולא שבעתים והו ענדה סבעה עלי חקיקתה פי מתלה. פקאס מן דלך תסעה וארבעין פי סבעה פקאס מן דלך. תלת מיה ותלתה וארבעין. ואנמא נבהתך [ע]לי דלך לאריחך מן תעב אלפכר פי אסתכראג מעני קולה 5 וקד דכר אלאולין זל פי תלמוד נזיקים. יהיה שבעתים מתל הדא אלקול. לא ידון דוחי באדם לעולם [ו: ג.]. קאל אלמפסר לא ינגמד רוחי פי אלבשריין. אשתק מן וישב חרבו אל נדנה. ואלדי יתנאוע ידון. פהו אחד מדהבין. אמא אן יכון מן מעני דין לא דנו. ואלמעני לא אתכמהם בחכם אל מהלה אנמא אצרב להם אגלא מאיה ועשרין סנה. פאן תאבוא דאמוא ואן לס יתובוא הלכוא. ואלמדהב 10 אלתאני אן יכון משתק מן מדינים ישבית הגורל אי לא אכאצמהם ולא אקאצמהם עלי שרהם באהלאכהם גמלה. וללאולין זל פי בראשית רבא קול והו אמר הקב"ה בשעה שאני מחזיר את הרוח לנדנה. אני מחזיר את רוחן לנדנה. ומן הדא אכד אלמפסר לא ינגמד. וקאלוא איצא אמרתי שתהא רוחי דנה בהן. והדא משתק מן דין לא דנו. בשגם הוא בשור [ו: ג.]. תקדירה באשר גמ. אי מהמא הם בשריון. והם פי אלתרכיב 20 מתל בשלמי הרעה הזאת. ויראו בני האלהים אל בנות האדם [ו: ד.]. יעני אן האולי אלאשראף תעד[ו]א אלי בנאות אלעאמה פאתכדוהן עלי ראייהם טלמא ותעדיא. אמחה את האדם אשר בראתי [ו: ז.]. מכאן היקום. אלא תרי אעאדתה מאדם ועד בהמה 5 ולפט יקום ידכל תחתה אלנאס ואלחיואן ופיה וגהאן: יגוז אן יכון וזנה פעול. ותכון לפטה מבניה ללכלק ואל וגה אלתאני אן יכון מקלובא מן קם יקום אי אלכלק אל מנתצבון פי אלדניא. וזונה עפול וכאן אצלה קיום. פקדמוא 10 אלעין עלי אלפא.
- אלה תולדות נח
תבת עצי גמר [ו: יד.]. פסר פיה כשב אלשמשאר. והו יקאל

ב1

א2

- מהמא יכון פי אלמא לא ירשח מנה אלמא אלדי יסתבטן פיה.
 פאדא אכרג' מן אלמא קדף מא כאן פיה מנה. וכפרת
 15 אתה מבית ומחוץ בכפר [ו: יד]. הו אלקפר והו שי אסוד. מתל
 אלזפת יגמע פי עיון מא פי אלמשרק. ואלפעל משתק מן
 אלסאס כמא תרי. מתל ותחמרה בחמר וגירה ממא קד
 גמעת מנה גמלה צאלחה דילת בהא כתאב חרוף אל
 מעאני. כי לימים עוד שבעה [ז: ד]. הדא איצא אגל קציר
 20 צרבה ללקום כימא יתובון פלם יפעלוא. תהום דבה [ז: יא]
- 22 [ ] קדש [ ] ה ואנכר א[בן] גקטילה
 [ ] אעני [ ] מן אול אנה מא [וין] גד בועמה
 [ ] גת [ ] אנמא [תהום אל תה] ום קורא ולו
 [ ] מע [ ] פי אלקראה [ ] מים גדלוהו תהום [רממתהו]
 5 [ ] אלעבראניון קד אטלקוא עליה אלחאנית. וכדלך
 [אערץ המון] רבה צפה ואן כאן וגד המון מזכרא
 [ ] המון רב [מן הראשון. אלא תרי אן גדר [מא]
 [קד] אטלקוא עליה אלחאנית. פי קולה וגדר
 [אבניו נהרסה] ויחל עוד [ח: י]. פעל מסחקבל מן מעני
 10 [ ] דלך [ ] מן צרב גער בים ויבשהו. לכן אלחא לא
 [תשתד] וארתפע אללחן [ל]אולה מן אגל עוד אלתי הי
 [לפט]ה צגירה עלי עאדה אללגה פי מתלה. כקול' כמוץ
 עבר יום חלף הלך לו. ואמא וייחל עוד פהו אנפעאל
 מתל ויכרת. וישאר אך נח. הדא ראי אבי זכריא
 15 פיהמא. ולמא כחת אבו אלוליד ען הדה אלפעאל למ
 יגד פא אלפעל פי פעל עינה חא קמוץ אלבתה מלעל
 כאן או מלרע. אלא תרי אן וישחק בנו פתח והו מלעל
 ואיחלה לאור. פתח איצא והו מלרע. ולמא כאן פא
 ויחל עוד קמוץ אכרג'ה ען נמט ויבשהו אלי כונה
 20 מעתל אלעין מן ויחילו עד בוש. או כונה אנפעאל

תרגום כתב היד

בראשית ד: כב - ח: י

פי שבעתים יקום יקום (ד: כד): 42 מה שלא נזכר שם פועל⁴³ מן הכבד נוסף הה' א 44

42 הקדים את פסוק כד לפסוק כב. אולי התכוון ל'יקום' שבפסוק טו, ובטעות הובא שבר הפסוק מפסוק כד.

43 כלומר, צורת סביל. הסביל מכונה כך בעקבות הערבית - 'מגהול' (= אלמוני), על שום שהנושא, עושה הפעולה, אינו נזכר.

44 כלומר, צורת הסביל של בניין הפעיל (= הופעל), ראה חיוג', לין, עמ' 21 / נוח, עמ' 14.

...⁴⁵ על-פירוב, כוונתי כמו יגד מן הגיד ויצג מן הציג, גם אם לא נמצא הקים,⁴⁶ שכן יקם מעיד עליו.⁴⁷

לְטַשׁ פְּלִיחָרֵשׁ נְחֻשֶׁת (ד: כב): שיעורו: אבי כל לטש וחרש נחשת וברזל.⁴⁸
 פִּי אִישׁ הִרְגָתִי לְפָצְעִי (ד: כג): המבאר⁴⁹ נקט בו את דרך ה'תרגום' ועשאו שלילה,⁵⁰ ואמר: כלום הרגתי איש?!⁵¹ הוא הזכיר בו בביאור הרחב⁵² שתי דרכים: אחת מהן שלילה לפי מה שעשה בפשט התורה,⁵³ והשנייה – שהוא חיוב. ופשוטו של מקרא, אשר אין מנוס ממנו, שלמך הודה בהריגת שתי נפשות.⁵⁴ וההוכחה לכך דבריו: כי שבעתים יקם קין > ולמך שבעים ושבעה < (ד: כד), כלומר: אם מי שהרג אחד יוקם ממנו הרבה,⁵⁵ הרי ראוי מי שהרג שניים שיוקם ממנו פי כמה וכמה.

ודע, כי מזורך השאלה של העברים להזכיר מספרים מסוימים, ואין הם מתכוונים להם עצמם. ומהם שבעה, כגון שְׁבַעָה עֵינַיִם (זכ' ג: ט), שְׁבַע עַל־חַטָּאתֵיכֶם (וי' כו: כד ועוד) וזולתם. ומהם עשרה, כגון: וְאָפוּ עֶשֶׂר נָשִׁים לַחֲמֶקֶם בְּתַנּוּר (שם, שם: כו) וזולתם.⁵⁶ ומהם מאה, כמו: אִם⁵⁷ יוֹלִיד אִישׁ מֵאָה (קה' ו: ג). ומהם אלף, כמו: וְאֵלּוּ חֵיהָ אֵלֶּף שָׁנִים פְּעֻמִּים (שם, שם: ו).⁵⁸ ושְׁבַעֲתִים, בכל מקום שהוא מצוי, מייצג שבעה, שחל בו הריבוי,⁵⁹ כמו מִזְקָק שְׁבַעֲתִים (תה' יב: ז); וְהֶשֶׁב לְשִׁכְנֵינוּ שְׁבַעֲתִים אֶל־חֵיקֶם (שם עט: יב); נְאוּר הַחֲמֶה

45. המלה מטושטשת, ונראות בסופה בבירור רק האותיות למ"ד ואל"ף, ואיני יודע להשלים.
46. בכתב היד (לבטח בטעות): הוקים.
47. המחבר הולך אחרי ריב"ג, אצול (שורש 'נקם'), הקובע, כי 'קם' היא מה שלא נזכר שם פועלו מבניין 'הפעיל'. על המשמעות ראה: רד"ק, שרשים (שורש 'נקם'): 'תלקח נקמתו ממנו מההורגים אותו, וכן ראב"ע לבר' ד: טו: 'וטעם יקם שתלקח נקמתו'.
48. המחבר הולך אחרי ריב"ג, למע, עמ' 344 / רקמה, עמ' שסא, הקובע, כי שיעור הדברים בהיפוך הסדר: 'כל לטש... / ויש השמטה של 'אבי', וראה ריב"ג, רקמה, עמ' שסא, הערה 6.
49. הוא רס"ג; ראה לעיל במבוא, ב, בסופו, ושם, הערה 34.
50. אונקלוס: 'לא גברא קטלית...'
51. כך מתורגם ברס"ג, תפסיר.
52. ראה לעיל, במבוא, הערה 1.
53. ראה שם.
54. 'כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי' (בראשית ד: כג).
55. = 'כתיר', כך מתרגם רס"ג ב'תפסיר' את 'שבעתים'.
56. בכתב היד: 'וגירה' (= וזולתו), ומעליה 'ונחזה' (= וכיוצא בו).
57. בכתב היד: ואם.
58. המחבר הולך אחרי ריב"ג (למע, עמ' 303 / רקמה, עמ' שיח), ובין דוגמאותיו שם גם 'שבעתים יקם קין... / וראה ריב"ג, רקמה, עמ' שיח, הערה 7. אבן בלעם (שופטים, עמ' 20) כותב, כי גם בערבית קיימת התופעה הזאת, והוא יסביר אותה במקום אחר.

יְהִי שֶׁבְעֵתִים (יש' ל: כו). ואמר בזה יונתן בן עויאל (שם) על חד תלת⁶⁰ מאה וארבעין ותלת, ופירושו בו, שהוא הכפיל תחילה שבעתים – והוא אצלו שבעה לאמיתו – בכמותו, וגזר מזה ארבעים ותשע, > והכפיל ארבעים ותשע⁶¹ בשבעה, וגזר מזה שלוש מאות ארבעים ושלושה. ולא עוררתי את תשומת לבך לזה אלא כדי לפטור אותך מיגיעת המחשבה בניסיון להבין את משמעות דבריו. וכבר הזכירו הראשונים ז"ל בתלמוד נזיקים על יהיה שבעתים דיבור כגון זה.⁶²

לֹא יִדְוּ רוחי בְּאֵדָם לְעוֹלָם (ו: ג): אמר המבאר:⁶³ לא תושב לנדנה רוחי בבני האדם.⁶⁴ הוא גזר מן וַיִּשָׁב חֶרֶב אֶל-נִדְנָה (דה"א כא: כז). ואשר נחלקים בה – דָּוָן. ויש שתי דרכים: או שהיא מעניין דין לֹא-דָנוּ (יר' ה: כח), והמשמעות: לא אדון אותם בדין האַרְקָה, אלא אקבע להם קץ – מאה ועשרים שנה, ואם יחזרו בתשובה – יחיו לנצח, ואם לא יחזרו בתשובה – יאבדו. והדרך השנייה – שהיא נגזרת מן מְדַיְנִים יִשְׁפִּית הַגּוֹרֵל (מש' יח: יח), כלומר, לא אשפוט אותם ולא אנמול להם על רעתם בהאבדתם כולם. ולראשונים ז"ל כבראשית רבא יש דיבור, והוא: 'אמר הקב"ה בשעה שאני מחזיר את הרוח לנדנה איני⁶⁵ מחזיר את רוחך לנדנה' (בר"ר כו: ו).⁶⁶ ומזה נטל המבאר 'לא תושב לנדנה'.⁶⁷ ואמרו גם כן: 'אמרתי שתהא רוחי דנה בהן' (שם),⁶⁸ וזה נגזר מן דין לֹא-דָנוּ (יר' ה: כח). בְּשָׁגֵם הוּא בְּשׁוֹרָה: שיעורו: בְּאֵשֶׁר גַּם, כלומר, כל עוד⁶⁹ הם בני אדם. והם בצירוף כמו בְּשִׁלְמֵי הַרְעָה הוֹאֵת (יונה א: ז).⁷⁰

59. כלומר, 'שבעתים' היא צורת ריבוי של 'שבעה': הרבה פעמים שבעה. על הסימנת 'ים' כמציינת ריבוי, ראה ריב"ג, למע, עמ' 248 / רקמה, עמ' רסג, וראה גם רד"ק ליש' ל: כו.
60. בכתב היד: מתלת.
61. בכתב היד יש להשלים אחרי 'תסעה וארבעין': וְצָרַב תַּסְעָה וְאַרְבַּעִין. המעתיק דילג בשל 'ארבעין' הראשונה.
62. ראה סנהדרין צא ע"ב.
63. רס"ג; ראה לעיל, הערה 49.
64. זהו קיצור של תרגום רס"ג ב'תפסיר': 'לא ינגמד רוחי פי האולי אלנאס אלי אלהר אד הם בשריון' (= לא תושב לנדנה רוחי באנשים האלה לעולם, כי הם בני אדם).
65. בכתב היד: אני; וראה ההערה הבאה.
66. במהד' תיאודור-אלבק (עמ' 250): 'בשעה שאחזיר רוח לנדנה איני מחזיר רוחן לנדניהן'.
67. הפירוש של 'דון' מעניין נזן החרב מצוי גם ב'רסאלה' ליהודה בן קריש (ראה: ה'רסאלה' של יהודה בן קורישי, מהזורה ביקורתית מאת זן בקר, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 200). עלי בן סלימאן (בראשית, עמ' 127-129) מביא את 'ינגמד רוחי' בשם 'יש אומרים', וטוען, כי התרגום אינו מתקבל על הדעת מבחינת דקדוק הלשון, כי 'נזן' היא בעלת שתי נ' ניזן שורשיות, בעוד ש'ידון' יש בשורשה רק נ' נ' אחת, וראה שם, עמ' 127, הערה 1.6.
68. מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 251: '... בהם'.
69. לא ברור לפי מה קובע המחבר, כי 'באשר גם' = כל עוד. רס"ג, תפסיר: 'אד' (= כי, מכיוון ש...).
70. לפי ההקבלה בפסוק הבא – יונה א: ח: 'באשר למי הרעה הזאת'. גם בב'יאורו ליונה א: ז מבאר

יִבְאוּ⁷¹ כְּוִי־הֶאֱלֵהִים אֶל־בְּנוֹת הָאָדָם (ו: ד): כלומר, הנכבדים האלה התנפלו על בנות
ההמון⁷² ולקחו אותן בשרירות לבם בעושק ובהתנפלות.
אִמְחָה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בְּרָאֵתִי (ו: ז): במקום הַיָּקוּם (ז: ד).⁷³ האינך רואה את חזרתו:
מֵאָדָם וְעַד־בְּהֵמָה (ו: ז). והמלה יָקוּם נכנסים תחתיה האנשים והחיות,⁷⁴ ויש בה שני פנים:
אפשר שמשקלה פֵּעוּל, והיא מלה בנויה⁷⁵ לברואים, והפן השני – שהיא הפוכה מן קָם –
יָקוּם, כלומר, הברואים הניצבים⁷⁶ בעולם, ומשקלה פֵּפּוּל, והיה יסודה קָיוּם, והקדימו את
הע"ן לפ"א.⁷⁷

אלה תולדות נח

תָּבַת עֲצִיגֹרָה (ו: יד): – בָּאָר בו עץ השמשאר,⁷⁸ והוא, אומרים, כל עוד הוא במים, אין
מחלחלים ממנו המים אשר חודרים אליו. וכאשר הוא מוצא מן המים, הוא פולט אותם ממנו.
וְכַפְתָּ אֶתָּה מִפִּי־ת וּמַחֲוֶץ בְּפִיךָ (ו: יז): הוא האספלט,⁷⁹ והוא זכר שחור, כמו הזפת,⁸⁰
המצטבר במעיינות מים⁸¹ במזרח. והפועל נגזר מן השם, כפי שאתה רואה, כמו וַתַּחַמְרָה

אכן בלעם: מלה מורכבת מן 'כאשר למי' (אכן בלעם, תרי עשר, עמ' 35).

71. בכתב היד: ויראו, תוצאה של עירוב עם פסוק ב.

72. 'אלעאמה' = האנשים הפשוטים, ההפך מנכבדים, כך מתרגם גם רס"ג ב'תפסיר'.

73. כלומר, האדם = היקום. המחבר גזור גזירה שווה: 'אמחה את האדם' (ו: ז) – 'ומחיתי
את-כל-היקום' (ז: ז).

74. לפי 'מאדם ועד בהמה'. ראב"ע לבר' ז: ד: 'ומלת יקום כלל לכל חי שהוא על האדמה'.

75. כלומר, מלה לעצמה בשורש 'קם', שאין לה נגזרות ואינה נגזרת מפועל, בניגוד לאפשרות
השנייה המובאת להלן.

76. כלומר, עומדים, קיימים, מלשון 'קם'.

77. באפשרות השיכול הולך המחבר אחרי ריב"ג (אצול, שורש 'קם'), המשתמש ב'פועל' (= 'שיכול של 'פועל') לציון המשקל, והדברים מובאים כאן כמעט מלה במלה. לפי ריב"ג המשקל
היסודי הוא 'פועל', כמו 'שאר' (שמ' יב: ט), והשורוק הוא במקום חולם. מעניין, כי ראב"ע
(בר' ז: ד) מציג גם כן את שתי האפשרויות, אך באפשרות הראשונה הוא משתמש במלת זגם
אחרת: 'על משקל קרוב'.

78. כך מתרגם רס"ג ב'תפסיר'. לפי מילונו של דזוי – מלה שאולה מפרסית (buis – אֶשְׁפְּרוּעַ). גם
ריב"ג (אצול, שורש 'גפר') מתרגם 'כשב אלשמשאר' בעקבות רס"ג (ראה ריב"ג, שרשים),
וכותב, כי הוא חושב שהכוונה ל'בקס' (לפי מילונם של איילון-שנער: תאשור).

79. 'אלקפר'. כך מתרגמים רס"ג (ב'תפסיר') וריב"ג (אצול, שורש 'כפר'), וזהו תרגום על-פי דמיון
לעברית בחילופי כ"ף-קא"ף, וראה ריב"ג (שרשים, שורש 'כפר'), וכן ראב"ע לפסוקנו ורד"ק
(שרשים, שורש 'כפר').

80. כך ריב"ג, אצול, שורש 'כפר'.

81. בכתב היד: 'עיון מא'. אולי 'מא' היא 'מא הסותמת' (ולא 'מים'), והכוונה: במעיינות מסוימים,
בכמה מעיינות.

קטע גניזה מתוך 'ספר ההכרעה'

בחמר (שמ' ב: ג) וזולתו, ממה שכבר כינסתי ממנו כמות נכבדה, אשר סיפחתי אותה ל'ספר
אותיות העניינים'⁸².

כי לְיָמִים עוֹד שְׁבָעָה (ז: ד): זה גם כן מועד קצר,⁸³ שגזר אותו לאנשים כדי שיחזרו
בתשובה, אבל הם לא עשו כן.

תְּהוֹם רָבָה (ז: יא): ... קדש ... והכחיש אבן ג'קטילה... כוונתי... מתחילה שהוא אינו
מצוי בטענו... אלא תְּהוֹם-אֶל-תְּהוֹם קוֹרָא (תה' מב: ח). ולו... בקריאה... מִים גְּדֻלְהוּ תְּהוֹם
רְמָתָהוּ (יח' לא: ד)... העברים כבר הטילו עליה את הנקבה. וכך גם אֶעְרֹץ הַמּוֹן רָבָה
(איוב לא: לד) – תיאור, גם אם נמצא הַמּוֹן זכר... הַמּוֹן רַב מִן-הָרְאוּשׁוֹן (דנ' יא: ג). האינך
רואה, כי גדר אינה... כבר הטילו עליה את הנקבה, בדבריו וְגָדַר אֲבָנָיו נְהָרְסָה (מש'
כד: לא).⁸⁴

וַיִּחַל עוֹד (ח, י): פועל עתיד מעניין... זאת...⁸⁵ מסוג גְּעַר בְּיָמֵי וַיִּכְשְׁוּהוּ⁸⁶ (נח' א: ד),
אבל החי'ת אינה נדגשת, והטעם נסוג לתחילתה⁸⁷ בגלל עוֹד, שהיא מלה קטנה, לפי מנהג
הלשון בכגון זה,⁸⁸ כדבריו קְמוֹץ עֵבֶר יוֹם (צפ' ב: ב); חֶלֶף חֶלֶף לוֹ (שה"ש ב: יא), ואילו
וַיִּחַל עוֹד (בר' ח: יב) הרי הוא נפעל, כמו וַיִּפְרַת: וַיִּשְׁאָר אֲרֵינָח (שם ז: כג). זאת דעת

82. 'ותחמרה בחמר' מובאת ב'אלאפאל אלמשתקה מן אלאסמא', ראה אבן בלעם, שלושה ספרים,
עמ' 162-163. הוא מציין שם, כי יש שמתרגמים את 'חמר' ב'קפר'. על כך ש'אלאפאל
אלמשתקה מן אלאסמא' שימש נספח לכתאב חרוף אלמעאני', ראה לעיל, במבוא, הערה 19.
83. אם ב'גם כן' ('איצא') הכוונה, ש'שבעה' הוראתה זמן קצר ולא המספר 7 ממש, הרי הוא רומז
להסברו לעיל על 'שבעתים' (ז: כג), ואם הכוונה לארכה, הרי הוא רומז לביאור על 'ידון',
לעיל, ו: ג.

84. כתב היד בלתי קריא ברוב הביאור. על פי מה שניתן לקריאה, משיג כאן אבן בלעם על אבן
ג'קטילה, כפי הנראה על דבריו של האחרון בעניין המין של 'תהום'. אבן ג'קטילה (זכר ונקבה,
עמ' 65-66), כותב, כי 'תהום' – זכר, לפי 'תהום אל תהום קורא' (תה' מב: ח). באשר ל'תהום
רבה' (בר' ז: יא ועוד) הרי 'רבה' אינה תואר ל'תהום' אלא היא תיאור למצב (וצף עלי
אלחאל'), והנקביות שלה כאילו היא 'הַמְלָה' או 'שְׁקָעָה', וכמו זה 'כי אערץ המון רבה' (איוב
לא: לד), כי לו הייתה 'רבה' תואר להמון, כי אז היה צריך להיאמר 'רב', כפי שנאמר 'והעמיד
המון רב מן הראשון' (דנ' יא: יא ועוד)... על פי הטקסט המקוטע שבידנו כאן ניתן להסיק, כי
אבן בלעם טוען נגד אבן ג'קטילה, כי 'תהום' היא ממין נקבה, וכי 'רבה' היא שם תואר המשמש
כלוואי. כפי הנראה, קובע אבן בלעם שתי קביעות: (א) יש שמות בנקבה הנחשבים לעתים
זכר ('תהום'); (ב) יש שמות בנקבה שאין להם סימן נקבה ('גדר'). ריב"ג (למע, עמ' 80 /
רקמה, עמ' צז) מכנה את ההי"א של 'רבה' 'ללמבאלגה' (= להפלגה). ראב"ע לפסקו ורד"ק
(שרשים, שורש 'תהום'): תהום – לשון זכר ולשון נקבה.

85. שתיים-שלוש מלים בלתי קריאות. במקור, כנראה, 'אלאנתסאר ואלצבר' (= הציפיה
והסבלנות), וזאת לפי ביאורו לשופטים ג: כה, ראה לעיל במבוא, ב, בתחילתו.

86. כלומר, וַיִּחַל < וַיִּחַל, והיא בבניין 'פיעל'.

87. של המלה. עניין הטעם מובא, כנראה, כדי להסביר את הקמץ.

88. כלומר, תופעת ה'נסוג אחור'.

אבו. זכריא⁸⁹ בשתייהן.⁹⁰ וכאשר התחקה אבו אלוליד⁹¹ אחר הפעלים הללו, לא מצא בשום מקום פ"א פועל קמוצה בפועל שעי"נו חו"ת, ואחת היא אם מלעיל הוא או מלרע. האינך רואו, כי וישחק לנו⁹² (שופ' טז: כה) פתח, והוא מלעיל, וַיִּחְלֶה לְאוֹר (איוב ל: כו) פתח גם כן, והוא מלרע. ומכיוון שהפ"א של וַיִּחְלֶה עוד קמוצה, הוציא אותו מסוג וַיִּבְשְׁהוּ אֶל הַיָּם עַל־לֵב הַיָּם מִן הַיָּם וַיִּחְלֶה עַד־בֹּשׁ (שופ' ג: כה), או היתו נפעל...⁹³

מפתחות⁹⁴

מונחי הדקדוק

		בערבית:	
20, 16ב2 ; 10א2	אלעין, עינה	8, 5ב2	אלתאנית
18, 16ב2 ; 10א2	פא, אלפא	8א1	אתבאת(א)
15, 9ב2 ; 16א2	פעל, אלפעל, אלאפעאל	2-1א1	אלתקיל אלמיד אלהא
16, 16		6ב2	מזכר(א)
20, 13ב2	אנפעאל(א)	20ב1	אלתרכיב
9ב2	מסתקבל	17א2	אלאסם
8א2	מקלוב(א)	11ב2	תשתד
11ב2	אללחן	16א2 ; 19, 8ב1	אשחק, משתק
12ב2	לפטָה צגירה	20ב2	מעתל אלעין
1א1	מא לם יסמי פאעלה	12ב2	עאדה אללגה

89. יהודה חיוג'.
 90. כל הביאור הזה אכן מצוי אצל חיוג' (לין, עמ' 46 / נוח, עמ' 44), וחלקים ממנו מובאים כאן כמעט מלה במלה. חיוג' טוען שם, כי יר"ד הנסתר נבלעה ביר"ד שהיא פ"א הפועל. כלומר, חיוג' טוען, כי ויחל' היא בבניין 'פיעל'.
 91. יונה אבן ג'נאח.
 92. בכתב היד: בנו. במקרא שלפנינו אין טעם כלל בישישחק: וישחק-לנו' (i).
 93. הדברים לקוחים מריב"ג, אצול (שורש 'חול'). ריב"ג קובע שם (בסכמו את מה שכתב ב'כתאב אלמסתלח' [ריב"ג, כתבים קטנים, עמ' 77]), כי ויחל' היא או בבניין 'נפעל' מן 'יחל', כמו וַיִּחְלֶה, ויר"ד אית' נפלה (אבן בלעם לבטח הביא זאת כאן בהמשך שנקטע בסוף הדף), או שהיא מגזרת ע"ז מן ויחילו עד בוש'. כמו כן קובע ריב"ג, כי חיוג' טעה בקבעו שהיא בבניין 'פיעל', וזאת בגלל הקמץ, ועניין מקום הטעם אינו משנה מאומה, שכן בדוגמאות של גזרת פ"י ב'פיעל' עם עה"פ חו"ת - פה"פ תמיד בפתח, בין אם המלה במלעיל בין אם היא במלרע (כמובא כאן בשמו). (ברייב"ג, אצול, וברייב"ג, שורשים [שורש 'חול'], מוצגת ו'איחלה לאור' כמלעיל - טעות מעתיק). לפי ביאורו של אבן בלעם לשופ' ג: כה (ראה לעיל, במבוא, ב, בתחילתו), הוא בוחר באפשרות של גזרת ע"ו.
 94. במלים הערביות כאן הושלם הניקוד המכתיב בשיטה אחידה: נקודה מעל לאות (ג = ג בלי נקודה). מראי המקומות: מימין לשמאל - מספר העמוד בכתב היד ומספר השורה, למשל: 6ב2 = זף מס' 2ב, שורה 6.

קטע גניזה מתוך 'ספר ההכרעה'

9,7א2	(ו)זונה	7,6א1	נפי(א)
6ב2	צפה	19ב2	נמט

בעברית:

17ב2	פתח	17,16ב2	מלעל
19,16ב2	קמוץ	18,17ב2	מלרע

מונחי פרשנות

9-8א1	טאהר אלנץ	12א1	מגזו
19ב1; 4א1	תקדיר(ה)	12,9ב1; 7,5א1	(אל)מזהב, מזהבין

שמות אנשים (וכינוייהם)

1ב2	אבן ג'קטילה	14ב2	אבו זכריא
17,7ב1; 5א1	אלמפסר (=רס"ג)	15ב2	אבו אלוליד
20א1	ינתן בן עזיאל	15,6ב1	אלאולון ז'ל

שמות חיבורים

7-6א1	אלשרח אלואסע	15ב1	בראשית רבא
6ב1	תלמוד נזיקים	8א1	בסיט אתוראה
6א1	אלתרגום	19-18א2	כתאב חרוף אלמעאני

הקיצורים הביבליוגרפיים

- S. Fuchs, *Studien über Abu Zakaria Jachja (R. Jehuda) Ibn Bal'am (Aus dem Pentateuch - Commenter des Abu Jachja Ibn Bal'am)*, Berlin 1893.
- S. Poznanski, *Mitteilungen aus handschriftlichen Bibel-Commentaren, ZfHB IV (1900)*, pp. 17-22.
- אבן בלעם, יהושע - ש"א פוזננסקי, פירוש על ספר יהושע לרבי יהודה בן בלעם, ברלין תרס"ג.
- J. Derenbourg, *Gloses D'Abou Zakariya Ben Bilam sur Isaia*, - Paris 1892.
- אבן בלעם, שופטים - ש"א פוזננסקי, פירוש על ספר שופטים לרבי יהודה בן בלעם, פרנקפורט תרס"ז.
- אבן בלעם, שלושה ספרים - ש' אברמסון, שלושה ספרים של רבי יהודה בן בלעם, ירושלים 1975.
- S. Poznanski, 'The Arabic Commentary of Abu Zakariya - Yahya (Judah Ben Samuel) Ibn Bal'am on the Twelve Minor Prophets', *JQR*, n.s. 15 (1924), pp. 1-53.

אבן ג'קטילה, זכר ונקבה - יתר הפליטה מן כתאב אלתזכיר ואלתאנית לר' משה בן ג'קטילה, בתוך: מספרי הבלשנות העברית בימי הביניים, יצא לאור לראשונה עליידי פ' קוקובצוב, פטרבורג 1916 (ד"צ: ירושלים תש"ל), עמ' 59-66.
אברמסון, ספר חנוך ילון - ש' אברמסון, 'ספר התג'נים ("הצימוד") לרב יהודה בן בלעם', ספר חנוך ילון, ירושלים 1963, עמ' 51-149.

אלוני, אבן בלעם - נ' אלוני, 'בלעם ואבן בלעם הכלשן והפרשן והוא המשורר והפייטן והוא בעל ההלכה והפולמוסן'. עי"ן חד"ה... ספר היובל לשצ"א אלטמאן, אלאבאמה תשל"ט, עמ' לה-נב.

חיוג', לין/נוח - M. Jastrow, *The Weak and Geminative Verbs in Hebrew by Abū Zakariyyā Yahyā Ibn Dāwud of Fēz known as Hayyūg*, Leiden 1897, pp. 1-219.

יהודה חיוג', ספר אותיות הנח (תרגום ראב"ע), ספרי דקדוק מראש המדקדקים ר' יהודה חיוג', מהודרת י"ל דוקעס, פרנקפורט 1844.

M. Jastrow, *ibid*, pp. 220-271. - מתלין/כפל -

עלי בן סלימאן, בראשית - S.L. Skoss, *The Arabic Commentary of 'Ali Ben Suleimān - the Karaite on the Book of Genesis*, Philadelphia 1928.

פוזננסקי, אבן ג'קטילה - S. Poznanski, *Moses B. Samuel Hakkohen Ibn Chiqatilla - nebst den Fragmenten seiner Schriften*, Leipzig 1895.

פרץ, אבן בלעם - מ' פרץ, 'הטיפול במילים יחידאיות בשורשן בפירושי ר' יהודה אבן בלעם', לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 213-232.

קטע אוקספורד - נ' אלוני, 'שלושה קטעים חדשים מחיבורי אבן בלעם', בית מקרא א-ב (כ-כא) (תשכ"ד), עמ' 87-122. ג. כתאב אלתרגיח (= ספר ההכרעה), עמ' 110-122.

קטע קיימברידג' - הקטע המהודר בזה.

רד"ק, שרשים - ספר השרשים לרבי דויד בן יוסף קמחי הספרדי, מהדורת ביונטאל-לברכט, ברלין 1847.

ריב"ג, אצול - A. Neubauer, *The Book of Hebrew Roots by Abu'l Walid Marwān - Ibn Janāh, Called Rabbi Jōnāh*, Oxford 1875.

ריב"ג, כתבים קטנים - J. & H. Derenbourg, *Opuscules et Traités d'Abou'l Walid Merwan Ibn Djanah de Cordoue*, Paris 1880.

ריב"ג, למע - J. Derenbourg, *Le Livre des Parterres Fleuris, Grammaire Hebraïque en Arabe d'Abou'l Walid Merwan Ibn Djanah de Cordoue*, Paris 1886.

ריב"ג, רקמה - ספר הרקמה (כתאב אללמע) לר' יונה אבן גנאח בתרגומו העברי של ר' יהודה אבן תבון, מהדורת מ' וילנסקי, ברלין תרפ"ט; מהדורה שנייה ובה הערות חדשות מעובדו של המהדיר, הביאן לדפוס דוד טנא בעצה עם זאב בן-חיים, ירושלים תשכ"ד.

ריב"ג, שרשים - ספר השרשים... חיברו כלשון ערב ר' יונה בן גנאח והעתיקו... ר' יהודה בן תבון, מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרנ"ו.

רס"ג, תפסיר - תרגום רס"ג לתורה, 'תפסיר אלתוריה באלערביה', מהדורת י' דירנבורג, פאריס תרנ"ג.